

Момчил Маринов/Momchil Marinov

СТОПАНСКАТА ПРОБЛЕМАТИКА В СПИСАНИЕ „ЗНАНИЕ” (1875–1876, 1878)

The Economic Problems in the Znanie Periodical (1875–1876, 1878)

The famous public figure and politician Luben Karavelov (1834–1879) was also a capable Bulgarian publicist and journalist. His interests were highly varied, including the modern economic themes.

The Znanie (Knowledge) Periodical (1875–1878) was published consecutively in the Rumanian capital Bucharest and in the Bulgarian town of Tarnovo. In the edition Karavelov paid attention to current problems in the field of farming, trade, crafts and other economic branches not only of the Bulgarian economy, but also of the world economy. His aims were enlightener's, but also utilitarian, strictly practical.

The quality of editing as well as the undoubted Karavelov's patriotism made Znanie Periodical socially significant. The periodical ranks among the best achievements of the Bulgarian national revival press.

През последното предосвобожденско десетилетие град Букурещ (от 1859 г. столица на обединената румънска държава) се оформя като вторият след Цариград издателски център на българските вестници и списания. Равносметката сочи, че за кратък период от 14 години (1864–1877 г.) в Букурещ са издавани повече от 25 български вестници и списания.

В румънската столица преминава и най-активният творчески период от публицистичната дейност на големия възрожденски деец Любен Каравелов (1834–1879 г.). През есента на 1871 г. Каравелов най-сетне закупува печатарска машина, букви, мастило и пр. от сръбската държавна печатница. Така в Букурещ се създава нова българска печатница, наречена на името на в. „Свобода”, в която е отпечатана по-голямата част от литературните и публицистичните произведения на Каравелов. Там намират издателска реализация едни от най-значимите вестници, дали облик на българската емигрантска журналистика – вестниците „Свобода” (1869–1872 г.) и „Независимост” (1873–1874 г.) на Каравелов, вестниците на Христо Ботев „Будилник” (1873 г.) и „Знаме” (частично), в. „Балкан” на К. Цанков (1875 г.).

В края на 1874 г. след спирането на в. „Независимост“ печатница „Свобода“ променя името си на „Знание“. Малко по-късно, след сключеното споразумение между Л. Каравелов и Д. В. Хранов за обща издателска дейност, печатницата приема името „Д. В. Хранов и Сие“. В основна нейна дейност се превръща издаването на списанията „Знание“, „Ступан“, „Училище“ и „Градинка“¹.

Списание „Знание“, представляващо между другото според подзаглавието си „вестник за наука и литература“, започва съществуването си на 12 декември 1874 г. (това е датата на предисловието към бр. 1) в град Букурещ. Излиза два пъти в месеца, по правило на 15-ти и 30-ти. През 1875 г. излизат 24 броя „Знание“, през 1876 – четири, а през 1878 г. – само два. Последните два са издадени в Търново.

Списание „Знание“ се издава от „Дружеството за разпространение на полезни знания“². Списанието „пропагандира във философията и историята, в етиката и естетиката, в литературата и педагогиката същите идеи, както и предшествениците му „Свобода“ и „Независимост“³. Подобаващо внимание наред с тези приоритети се обръща и на стопанската проблематика по страниците на изданието, определяно и като най-доброто възрожденско научнопопулярно списание⁴.

Достатъчно са основанията да се смята, че Любен Каравелов проявява значителен теоретичен интерес към икономическите изследвания. Големият копривщенец „се позовава на автори като Джон Стюарт Мил, Адам Смит, Чернишевски и др.“⁵. Изобщо, макар и с някои уговорки, може да се приеме мнението на един от големите изследователи на Каравелов, че последният „попада под силното влияние на възгледа за изключително спасителната роля на положителното знание, препоръчвано от просветители и социални апостоли на Запад и в Русия“⁶.

Още на страниците на вестник „Свобода“ Любен Каравелов представя своя интерес към икономическите проблеми на българското население: „...Освен това най-голямото богатство се състои в земеделието и скотовъдството, а могат ли те да се развият, когато съществуват беглиците и йошурите?... Богатствата на народите, които живеят на Балканския полуостров, ще се увеличат само тогава: 1) когато се намали данъкът и султанът започне да харчи по-малко; 2) когато се унищожат йошурите и беглиците; 3) когато се унищожат ангариите; 4) когато турското правителство забрани и на своите чиновници да глобяват народа и да пият кръвта на селяните; 5) когато Али паша забрани на турците и черкезите да крадат и да отнемат ралата и воловете на християните; 6) когато дадат на търговците пълна свобода да извършват своята търговия; 7) най-после, когато се направят пътищата, когато се отворят повече училища и когато се увеличи числото на вестниците. Кога се извършат всички тези нужди, то не трябва никакви комисии и никакви поощрения от страна на правителството“⁷.

В предисловието на бр. 1 на „Знание“ Любен Каравелов, основател и de facto главен редактор на списанието (Ив. Адженов е редактор de jure през букурещкия период на изданието), прокламира, че „от знанието зависи почти всичко“.

Големият възрожденец е убеден, че „образованото човечество пътува лесно, работи малко, изкарва много, живее добре и ползва се от всеки един предмет; а необразованият човек оре със своето допотопно рало, работи с кървав пот на челото, не знае от де да купи и де да продаде, унищожава полезното, покровителствува на вредителното и пр.". Изводът на Каравелов е, че „умственото богатство е главният източник на материалното благосъстояние и нравствеността."

„С една дума – заключава Каравелов – разумната наука е длъжна да даде на човека машина, за да не рови огъня с ръцете си."

Главните цели на списанието са представени по следния начин:

„1) Ние желаеме да дадем в ръцете на българския народ такъв един сборник, който би го опознал барем колко-годе със съвременната наука и знание; 2) Ние желаеме да изнесем пред очите на българската публика онова учение, което е припознато за велико, за полезно и за животворящо от сичките здравомислящи хора; 3) Ние мислеме да изнесем на видело сичките добри и лошави страни на нашата народност и да очистим полезното от безползното; 4) Ние ще да употребим сичките си сили да опознаем българите с животът на другите европейски народи; 5) Ние ще да се мъчиме да бъдем полезни не само на учениците и на учителите, но и на търговците."

В края на предисловието на бр. 1 е поместена и знаменателната забележка: „...В нашия вестник се не приемат такива статии, които би имали политически характер и които би нападали както на частни личности, така и на което и да е правителство. Нашият вестник ще да се занимава изключително с научни предмети и ще да разгледва такива въпроси, които въобще имат чисто научен характер"

Дори без да се взема отношение към стария спор дали издаването на „Знание" означава пълен отказ на Каравелов от революцията, се налага констатацията, че една от причините „Знание" да не се оформи като политическо издание, е стремехът за осигуряване на безпрепятственото му разпространяване в българските земи.

Още от първите издания става ясно, че предмет на особен интерес на списанието ще бъдат земеделието и търговията. Тези големи стълбове на стопанската наука са представени по страниците на „Знание" и със значителна (на моменти прекалено специализирана) теоретическа информация, както и с обстоятелствено хронологично и пространствено проследяване на развитието им.

Стойността на стопанските проблеми, представени в „Знание", се повишава от факта, че интересът към тази тематика преди Освобождението е „все още спорадичен, любителски и издържан по-скоро в наивно-романтичен, отколкото в прагматичен дух"

В много от броевете на списанието присъства рубриката „Кратки понятия за земеделието". Подробно са представени модерните начини за наторяване, различните способности за подобрения на почвата и т.н. Изобилието от данни се оправдава с разбирането, че „незнаещият се нуждае и от най-малките подробности"

впечатление специалното внимание на редактора към влиянието на климатичния и географския фактор, което е в унисон с модерните тенденции на науката. Почти новаторски са съобщенията за все по-налагащото се в Европа имунизирание на селскостопанските животни или за замразяването като нов начин за консервиране.

Интересът към историческото развитие на „нашите сдружавания, които носят името еснафи“, е обоснован така: „Едно от най-забележителните свойства на нашето време е духът на съдружията. Тоя дух е произвел едно неизброимо множество дружества на акции както в индустрията, така и в чисто търговските предприятия... Въобще европейската търговия в последното време е добила такова значение, каквото не е имала досега... Мислиме, че това поле би трябвало да се обработи от по-вещи пера, защото търговията ще бъде един от най-силните двигатели на едно по-щастливо българско и общочовеческо бъдеще (?)”¹⁰.

Каравелов прави своеобразен преглед на развитието на еснафската институция. „За нашите съдружавания, които носят название еснафи” главният редактор на „Знание” дава особена, дори самобитна характеристика. Убеден е, че „в Мала Азия, в Босна, в Албания и въобще по ония крайове, дето още не е достигнала така наречената гръко-еврейска цивилизация, и до днешния ден са се съхранили търговските патриархални обичаи, които ни един безпристрастен човек не може да не похвали. Но нам твърде лесно могат да отговорят, че патриархалната търговия никога не може да приеме такива широки размери, каквито приемават, например, европейските акционерни и неакционерни компании. Ние не можеме да кажем противното, но в това също време всеки от нас види, че еснафите в много отношения стоят по-високо от компаниите... Ако от еснафските дружества се хранят многочислени свободни личности, то от компаниите се ползват само богатите капиталисти; ако от еснафските дружества произхожда облекчение за множество сиромаси хора, то компаниите убиват малките търговци и отнемат и последното парче хляб из ръцете на работниците... С една дума, ако на нашите еснафи да би се дало малко по-добро развитие, т.е. ако членовете на тия съдружия да би усъвършенствували своите понятия и да би разширили кръгът на своята деятелност, то би достигнали до оная цел, към която се стреми в последното време сичка нова Европа”¹¹.

Каравелов обаче не посочва пътя към „усъвършенстването на понятията и разширяването кръга на дейността” на еснафите и въобще начина за преодоляването ограничеността им по отношение на разширение на пазарите. Той заключава филантропично, че еснафите „са се появили не за поработението на частните личности, не за убийството на работниците и не за обогатението на отделни аферисти, а за взаимна помощ, за облекчение на частните търговци и работници и за безопасността на комерцията от убийствения монопол”¹².

Не е изненада, че и на страниците на „Знание” Каравелов представя изостреното си обществено чувство: „Когато у нас говорят за Европа, то въобще мислят, че – например във Франция – съществуват златни гори, че хората лежат по цял

ден на сянка, че хлябът се ражда готов, т.е. измесен и изпечен, и че щастието се продава без пари... Нека говори кой що ще, а ние ще да кажем, че прехвалените европейски учреждения, индустрии, търговци, компании, акционерни дружества и пр. и пр. не са за нас. Един умен европейец е казал преди няколко години, че не ние трябва да заимстваме от европейците, а те от нас, защото у нас сичките хора са равни между себе си, защото ние нямаме аристократия, графове и барони, защото у нас секи може да бъде търговец, ако само той е умен и деятелен и пр. Единственият недостатък, който съществува в нашето отечество се заключава в това, че ние сме малко образовани и че дивите страсти и до днес още стоят по-високо от разумът”¹³.

Обявявайки се за защитник на принципа за свобода на търговията, Каравелов категорично поставя условието „държавата да наложи на [чужде]странните произведения и стоки такъв налог, щото тие да не могат вече да конкурират с местните”¹⁴. Това предложение, с оглед действащата митническа спогодба на Османската империя от 1861 г., обаче се оказва практически неизпълнимо.

Критерият за приложимост към българските условия е основен за редактора на „Знание”¹⁵. Той е едно от големите достойнства на изданието и оправдава както основателните амбиции за разширяване на читателската аудитория, така и наличието по страниците му на пасажки с прекалено изобилие на примери от европейската и световна практика. Така или иначе редакторът целенасочено търси полезност и практичност на информацията, която да бъде от пряка полза на читателя. Тук се крие разковничето за значимата обществена стойност на „Знание”.

Повечето от стопанските нововъдения, предложени на страниците на „Знание” в типичен Каравелов стил, се оказват казус за бъдещето. Така например прокламираният от Каравелов държавен протекционизъм за местните производители дава резултат в следосвобожденска България едва след две десетилетия на упорита, макар и често непоследователна борба. Усещането за обществена потребност, съблюдаването на модерните тенденции от Каравелов и публицистичният му размах осигуряват на списание „Знание” авторитетно място сред представителите на българския възрожденски периодичен печат.

Достатъчно са основанията Любен Каравелов да бъде характеризиран накратко и най-съдържателно като „модерен политик”¹⁶. Не е изненадващо, че „Знание” е сред двигателите на модернизацията на възрожденския ни периодичен печат.

БЕЛЕЖКИ

¹ Жечев, Н. Букурещ – културно средище на българите през Възраждането, С., 1991, 117–118.

² За „Дружеството...” вж. по-подробно Велева, М. Дружество за разпространение на полезни знания – В: България 1300. Том 2. Институции и държавна традиция. С., 1982, 507–520.

³ **Ерихонов, Л. С.** Любен Каравелов в журнале „Знание” (1875–1878) – В: Известия на Института за история, том 16-17, С., 1966, с. 316.

⁴ Изключително висока оценка на списанието дава напр. Иван Унджиев в История на България, том 6 (Българско Възраждане 1856–1878), С., 1987, с. 332.

⁵ Икономика на България до социалистическата революция, т. 1, С., 1969, с. 289.

⁶ **Арнаулов, М.** Любен Каравелов. Живот, дело, епоха 1834–1879. С., 1972, с. 752.

⁷ В. „Свобода”, бр. 26 от 2 май 1870 г.

⁸ **Пенчев, П. Д.** Полемично за икономическите последици от руско-турската Освободителна война 1877–1878 г. – Исторически преглед, 2008, № 3-4, с. 50.

⁹ Сп. „Знание”, бр. 24 от 15 декември 1875 г., с. 371.

¹⁰ Сп. „Знание”, бр. 8 от 30 април 1875 г., с. 126.

¹¹ Сп. „Знание”, бр. 9 от 15 май 1875 г., 141–142.

¹² Пак там, с. 142.

¹³ Сп. „Знание”, бр. 10 от 31 май 1875 г., с. 156.

¹⁴ **Петков, П. Ст.** Идеи за държавно устройство и управление в българското общество 1856–1879 г. В. Търново, 2003, с. 150.

¹⁵ **Минкова, Л.** За две рубрики в Каравеловото списание „Знание”. – В: Българско възраждане. Идеи, личности, събития. Том 2, С., 1996–1997, с. 71.

¹⁶ **Стойнов, И.** Любен Каравелов. Нови щрихи към живота и дейността му. Велико Търново, 2008, с. 117.